

menata jezičnoga sustava jer samo tako može izbjeći povećanju jezične raznolikosti u vremenu. Uzimamo kao primjer čestotni odnos između pridjevske i prijedložne konstrukcije: Može se kazati *Slavistički odsjek* i *Odsjek za slavistiku*, *Fonetski zavod* i *Zavod za fonetiku*. No neobično je i gotovo nemoguće reći *Slavenskofilološki odsjek*, a mnogo je vjerojatnije *Odsjek za slavensku filologiju*. To može postati povod da se radi ujednačenosti i tamo gdje je pridjevska konstrukcija moguća i prikladna izabere prijedložna. To će dovesti do velikoga povećanja čestote prijedložne konstrukcije i do smanjenja čestote pridjevske konstrukcije. Time se jezični sustav još nije promijenio jer su i dalje moguće obje konstrukcije. No ovakva promjena čestote može dovesti do toga da se stvori nov jezični sustav koji ne predviđa u takvim slučajevima pridjevske konstrukcije. Ako se to desi, povećala se jezična raznolikost u vremenu i tekstovi koji ostvaruju pridjevske konstrukcije više se ne mogu lako raščlanjivati. Njihov jezik postaje »čudan i star«. Zbog toga norma književnoga jezika mora sprečavati da dođe do drastične promjene u čestoti tih konstrukcija time što će u nekim položajima pridjevskoj konstrukciji dati prednost. Norme ne mogu, dakako, spriječiti jezični razvoj, ali mu se moraju stalno suprotstavljati da bi književni jezik mogao vršiti svoju osnovnu funkciju, a to je da u najpovoljnijoj za dane prilike mjeri smanji jezičnu raznolikost u prostoru i vremenu.

UTVRĐIVANJE KVANTITATIVNIH ODNOSA U HRVATSKOSRPSKOM JEZIKU

Božidar Finka

U hrvatskosrpskom se jeziku sačuvala razlika u kvantiteti samoglasnika i u slogu pod naglaskom i u nenaglašenim slogovima. Premda dugi nenaglašeni samoglasnici mogu biti samo u slogovima iza naglašenih, nisu svi samoglasnici iza naglašenih dugi, nego katkad mogu biti dugi, katkad kratki, a ispred mogu biti samo kratki. U sustavu hrvatskosrpskog jezika prikazanom u gramatičkim priručnicima kvantitativni su odnosi prilično stabilizirani. Govori se o dugim i kratkim naglascima i o nenaglašenoj dužini i kraćini kao o posebnoj osobitosti našega jezika. Pisci se naših jezičnih priručnika doista trude da tu osobitost svojstvenu hrvatskosrpskom jeziku ne samo registriraju nego i da potanko utvrde kvantitetu za sve jezične tipove, odnosno pojedinačno za sve posebne jezične jedinice. U pojedinostima ima među njima neslaganja, ali se u načelu svi slažu, tj. svi priznaju da je razlika u kvantiteti bitna fiziološka i funkcionalna značajka našeg jezika. Iako je to tako, u gramatičkim priručnicima nema ni traga podacima ne samo u apsolutnim nego čak ni o relativnim kvantitativnim odnosima između samoglasnika u slogovima pod različitim naglascima ili u nenaglašenim slogovima. Općenito se samo kaže da je samoglasnik u slogu pod određenim

naglaskom (upravo se najčešće govori o dugim ili kratkim naglascima) ili u nenaglašenom slogu dug ili kratak. Dugi su samoglasnici u slogovima pod dugosilaznim (◡) i dugouzlaznim naglaskom (↙), a kratki u slogovima pod kratkosilaznim (◩) i kratkouzlaznim naglaskom (↘). U običnom se tekstu naglasni znakovi ne pišu, a ne bilježi se ni znak za dužinu ili kraćinu samoglasnika u nenaglašenim slogovima. Tek se izuzetno dugi nenaglašeni samoglasnici bilježe znakom za dužinu (—), a kratki znakom za kraćinu (◌). Zbog neodređenih kvantitativnih odnosa i zbog toga što nije obavezno bilježenje naglasnih i kvantitativnih znakova, u nastavi se hrvatskosrpskog jezika najčešće zanemaruje ulazanje u tu posebnost svojstvenu našem jeziku, a nerijetki su i glasovi da je kvantitativno razlikovanje u našem jeziku anakronizam, pa da su i zahtjevi u tom pogledu nepotrebni. Svaki će stručnjak za hrvatskosrpski jezik bez teškoće opovrći ovakvo ekstremističko mišljenje, ali će se morati dobrano potruditi da svaku riječ ispravno naglasno i kvantitativno obilježi, bilo izolirano bilo u širem kontekstu. Ako to i uspije, ostaje problem kako riječ ili tekst označen naglasnim i kvantitativnim znakovima treba ispravno pročitati, odnosno izgovoriti. Svatko će, doduše, nastojati duge slogove izgovoriti duže nego kratke, odnosno kratke kraće nego duge, ali koliko će koji slog trajati i koliko treba da traje, to kao da je prepušteno individualnom nahođenju, jer pojmovi »dužina« i »kraćina« nisu u hrvatskosrpskom jeziku ni približno precizirani. A ipak se te veličine ne mogu nikako zanemarivati. Kao što nije svejedno da li se samoglasnik u naglašenom slogu izgovara s uzlaznom ili silaznom intonacijom i s ovom ili onom vrstom intenziteta, isto tako nije svejedno kakva mu je kvantiteta. To se najbolje vidi otuda što je kvantiteta bitan kriterij za međusobno razlikovanje dvaju silaznih (◩ i ◡) i dvaju uzlaznih naglasaka (↘ i ↙) hrvatskosrpskog jezika¹, a u nenaglašenim slogovima kvantiteta je jedini kriterij po kojem se razlikuju dugi i kratki samoglasnici. To je dovoljno ozbiljan razlog da se pitanju kvantitativnih odnosa posveti isto onoliko pažnje koliko se posvećuje i ostalim elementima (intonaciji i intenzitetu) kao sastavnim dijelovima naše ortoepije. Koliko je to važno pitanje, pokazuju odreda i naši dijalektološki radovi u kojima se vrijednost kvantitativnih odnosa već odavna naglašava i na osnovi se tih odnosa često izvode dalekosežni lingvistički zaključci. Problem, dakako, nije nov ni u našem književnom jeziku. S njime se suočio i pokušao ga riješiti T. Maretić, prvi naš pisac jedne reprezentativne i do danas najpotpunije gramatike hrvatskosrpskog jezika. U prvom izdanju svoje velike Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika (Zagreb, 1899, str. 119) Maretić je precizno predvidio kvantitativne veličine za sve književne naglaske i nenaglašene dužine. Uvidjevši valjda da mu rješenje nije dovoljno dokazano ili da ga ne može potvrditi eksperimentalnim rezultatima (onda to zaista još i nije bilo moguće), on je i sam u

¹ Tu je misao izrekao T. Maretić još 1883. godine: »Jaki (se) akcenti među sobom i slabi među sobom ne razlikuju drugim čim nego kvantitetom.« Usp. Njeki pojavi kvantitete i akcenta hrvatskoga, Rad JAZU, 67, str. 41.

drugom izdanju Gramatike (1931) i u ostalim svojim radovima od njega odu-
stao. Za njim su se povelili i kasniji naši gramatičari hrvatskosrpskog jezika, sve
do dana današnjega. A ipak, ima podataka da se pitanju kvantitete posvećivala
znatna pažnja u relativno davno vrijeme, dok su se naš književni izraz i naša
pismenost još oblikovali. Shvaćanje o dvostruko dužem trajanju dugih samoglas-
nika nego kratkih kao da se očitovalo već i u grafiji mnogih naših starijih i naj-
starijih pisanih spomenika, u kojima su se dugi samoglasnici obilježavali sa po
dva ista grafema (npr. daar = dâr, budee = bûdē). Takvo je udvajanje samo-
glasnika zapaženo čak u 15. stoljeću, u Zadarskom (sredina 15. stoljeća) i u
Bernardinovu (splitskom) lekcionaru (od god. 1495). Kao što primjećuje M.
Rešetar², »u našim starijim jezičnim i književnim spomenicima koji su od XV.
— XIX. vijeka pisani latinicom . . . išlo [se] za tim da se bilježi kvantitet slo-
gova a ne akcentat riječi«; dakle se obilježavanje kvantitete pretpostavljalo obi-
lježavanju naglasaka.

U međuvremenu je napisano mnogo rasprava o naglascima i kvantiteti u
hrvatskosrpskom jeziku, ali se kvantitativni odnosi ili rijetko dodiruju ili se o
njima govori i suviše neodređeno. Neprecizno je i Milasovo izražavanje o našim
kvantitativnim odnosima, ali je jedno od rijetkih u starijoj hrvatsko-srpskoj
lingvističkoj literaturi pa ga je poučno citirati »Da se izgovori kratki akcentani
slog, treba dva puta više vremena negoli kratki a neakcentani slog iste veličine
(s istim brojem vokala i konsonanata); da se izgovori dugi akcentani slog, treba
da se potroši vremena kolik jedan kratki i jedan dugi neakcentani slog iste veli-
čine, pa ako se računa da dugi slogovi uopće traju koliko dva kratka, onda se
može reći: svaki dugi akcentani slog traje koliko tri neakcentana kratka sloga
iste veličine.«³ Kao što sam kaže, Milas nije do svojih zaključaka »dopro kaki-
jem mjerenjem vremena«, nego »se pouzdao u svoje uho«. Za dalje je izlaganje
u ovom članku ipak važno Milasovo uvjerenje, makar određeno samo »na uho«,
»da dugi slogovi uopće traju koliko dva kratka«.

Najviše je, do najnovijeg vremena, na utvrđivanju fiziologije i kvantitete
hrvatskosrpskih glasova učinio B. Miletić. Njegova su eksperimentalna istraži-
vanja bila u nas pionirski posao i poslužila su kao putokaz mnogim kasnijim
istraživačima. I dok su mu se radovi o fiziologiji glasova i citirali i uvažavali,
njegova je rasprava »O fiziološkom kvantitetu u srpskohrvatskom«⁴ ostala pri-
lično nezapažena. Međutim, Miletić je baš u tom radu potanko razradio i krite-
rije za utvrđivanje kvantitativnih odnosa i konkretnim mjerenjima izgovora
relativno reprezentativnog broja govornih predstavnika pokazao kakvi su ti
odnosi. Miletić je eksperimentalnim putem došao do ovih bitnih kriterija odlu-
čnih za dužinu hrvatskosrpskih glasova:

² Kvantite: u djelima Marina Držića, Rad JAZU, 233, Zagreb, 1927, str. 145.

³ Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku, Školski vjesnik, 5, Sarajevo, 1898, str. 515.

⁴ Spomenica desetogodišnjice rada Više pedagoške škole u Beogradu 1924—1934, Beograd, 1935.

1) »Trajanje vokala zavisi od njihove prirode: visoki vokali (i, u) su redovno kraći od srednjih (e, o), a ovi su opet kraći od niskoga vokala (a) . . .

2) Na trajanje vokala utiču u znatnoj meri susedni konsonanti, i to u dva pravca:

a) ispred meklog suglasnika vokal je kraći nego ispred zvučnog, a ispred zvučnog opet nešto kraći nego ispred sonantnog . . .

b) ispred okluzivnog konsonanta je vokal kraći nego ispred konstitutivnog . . .

v) konsonantska grupa koja stoji iza vokala može da utiče na njegovu dužinu . . .

3) Na trajanje glasa utiče dužina reči (takta): vokal (pod inače istim uslovima) postaje kraći ukoliko se produži takt . . .

4) Na kraju rečenice produžuje se reč, usled čega su i njeni vokali duži nego na početku rečenice . . .

5) Trajanje glasova zavisi od opšteg tempa govora . . .«

(Svršit će se.)

OSVRTI

PRONALASCI, IZUMI I OTKRIĆA

Šesnaesto stoljeće bilo je u Evropi stoljeće pronalazaka, izuma i otkrića. Otada pa sve do naših dana traje velika naučna i tehnička revolucija, kojoj smo se i mi, istina nešto kasnije nego ostali civilizovani svijet, priključili — svojim Ruderom Boškovićem, Pupinom, Teslom, Ružičkom. . . Za to vrijeme ljudi su pronašli, izumjeli ili otkrili čitav jedan novi svijet, dotada nepoznat i neslućen, svijet koji im daje nade za ljepšu budućnost. I, za divno čudo, dok još živimo među novim pronalazačima, izumiteljima i otkrivačima toga svijeta, zaboravili smo — zabavljeni valjda svojim pronalazačkim, izumiteljskim i otkrivačkim radom — na jednu sitnicu: da objasnimo šta su to pronalasci, izumi i otkrića, da utvrdimo razliku između pronalazača, izumitelja i otkrivača i da pronalazački, izumiteljski i otkrivački rad nazovemo njihovim pravim imenom. Ili smo, možda, zbunjeni i površni, prestali sve to da razlikujemo? Takvih primjera, na žalost, imamo dosta.

»Trgovcima treba poznavanje stvarne prirode — piše u jednom srednjoškolskom udžbeniku — treba čitav niz izuma, koji bi olakšali trgovinu uopće. I plodovi proučavanja prirode bili su različiti *pronalasci* i *otkrića*: kompas je omogućio putovanja po morskoj pučini, a u vezi s tim *otkriće* do tada nepoznatih krajeva i kontinenata (Amerika). . . Pronalazak baruta znači kraj monopola ratovanja sa strane feudalaca — zadan je smrtni udarac srednjevjekovnom viteštvu. Sve *pronalaske* i *otkrića* nadmašuje *pronalazak* štampe. . . U nizu *pronalazaka*, koji su bili potrebni trgovcima, najsudbonosniji upliv izvršilo je *otkriće* Kopernikovo.« (Povijest književnosti naroda Jugoslavije, izd. Pedagoškog centra u Puli, 1963, str. 33. i 34. Riječi pronalazak, izum i otkriće u ovom tekstu i dalje istakao: M. S.).

Ako pokušamo da na ovom kratkom odlomku utvrdimo razlike u značenju imenica *izum*, *pronalazak* i *otkriće*, nećemo u tome uspjeti, jer ni autorima teksta, čini se, ta razlika nije baš sasvim jasna. Prema datom kontekstu, i inače, možemo zaključiti samo